

make efficient small student project groups it is advisable to form the groups based on the group members' interests and relevant social and psychological characteristics and communication skills developed in special trainings.

Keywords: group projecting, interaction, effectiveness, small group, students.

Відомості про автора

Ловка Ольга Володимирівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана», м. Київ, Україна.

Lovka, Olga, PhD in Psychology, Associate Professor, Pedagogy and Psychology Department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine.

E-mail: olga.lovka@gmail.com

Отримано 28 серпня 2015 р.
Рецензовано 3 вересня 2015 р.
Прийнято 10 вересня 2015 р.

УДК 316.6:159.923:33

Овчар О.В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ ІЗ НИЗЬКИМ РІВНЕМ МАТЕРІАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

Овчар О.В. Соціально-психологічна характеристика осіб із низьким рівнем матеріального добробуту.

У статті висвітлено методичні засади і процедуру емпіричного дослідження та представлено результати дослідження соціально-психологічних характеристик осіб із різним рівнем матеріального добробуту та визначено особливості їх прояву в осіб із низьким рівнем матеріального добробуту. Подано аналіз соціально-психологічних характеристик, що є специфічними для осіб із низьким рівнем матеріального добробуту: тенденція до високого рівня психологічного тяжіння до бідності, низький рівень мотивації досягнення, схильність до зовнішнього локусу контролю, переважання ціннісної орієнтації на відпочинок та повагу оточуючих, менша орієнтація на спілкування та на соціальну активність. Матеріальний добробут особи проаналізовано через два компоненти – об'єктивний, що позначає фактичний рівень доходу індивіда, та суб'єктивний, тобто його суб'єктивна оцінка власного матеріального стану (низький, середній, вище від середнього, високий).

Ключові слова: рівень матеріального добробуту, соціально-психологічні характеристики, інтернальність, мотивація досягнення, психологічне тяжіння до бідності, ціннісні орієнтації, мотивація афіліації.

Овчар О.В. Социально-психологическая характеристика лиц с низким уровнем материального благосостояния. *В статье раскрыты методические основы и процедура эмпирического исследования социально-психологических характеристик лиц с разным уровнем материального благосостояния, определены их особенности у лиц с низким уровнем материального благосостояния. Дан анализ социально-психологических характеристик, которые являются специфическими для лиц с низким уровнем материального благосостояния: тенденция к высокому уровню психологического тяготения к бедности, низкий уровень мотивации достижения, склонность к внешнему локусу контроля, преобладание ценностной ориентации на отдых и уважение окружающих; менее выраженная ценностные ориентации на общение и социальную активность. Материальное благосостояние личности проанализировано через два компонента – объективный, который определяется фактическим уровнем дохода индивида, и субъективный, то есть субъективная оценка собственного материального состояния (низкий, средний, выше среднего, высокий).*

Ключевые слова: уровень материального благосостояния, социально-психологические характеристики, интернальность, мотивация достижения, психологическое тяготение к бедности, ценностные ориентации, мотивация аффилиации.

Постановка проблеми. Останніми роками зростає цікавість науковців до соціально-психологічних проблем, пов'язаних із поглибленням соціальної нерівності, з поширенням бідності як стилю життя. Ці проблеми визначають необхідність дослідження соціально-психологічних особливостей

стилю споживання, зокрема споживання матеріальних благ особами з різним рівнем матеріального добробуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціальної нерівності та поширення бідності в Україні та на пост-радянському просторі розглядаються в контексті переходу до ринкової економіки, формування суспільства споживання, утворення так званої «культури бідності» та бідності як стилю життя (В. Васютинський, Є. Головаха, О. Куценко, Е. Лібанова, С. Макеев, І. Прібиткова, Ю. Сорока та ін.).

К. Муздибаєв проаналізував деякі соціально-психологічні особливості бідних, зокрема, довів, що бідні мають схильність до екстернального локусу контролю, характеризуються більш низькою надією на успіх, більш низькою вірою у власні сили. Він стверджує, що «хронічна» бідність формує певний особливий тип особистості [2, с. 5].

О. Льюїс досліджував «культуру бідності», що характеризується ним як певна подібність способу та стилю життя, цінностей та соціальних норм, властивих тим, хто вважає себе приналежними до соціального класу «бідних». Згідно з теорією О. Льюїса, представникам субкультури бідних властиві специфічні цінності, соціальні настанови та стиль життя [1, с.19].

Вивчення проблеми бідності як стилю життя активно здійснюється науковцями лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології під керівництвом професора В. Васютинського. Це дослідження ціннісних орієнтацій осіб, що психологічно тяжіють до бідності (В. Васютинський); ставлення до здоров'я осіб із різним економічним статусом (М. Каніболоцька, Л. Коробка); набуття соціального капіталу особами з різним рівнем доходу (В. Вінков) та інші.

Наразі соціально-психологічному дослідженню характеристик осіб із різним рівнем матеріального добробуту та визначенню особливостей їхнього стилю споживання у цьому контексті не приділялося належної уваги.

Мета статті: визначити методичні засади та представити результати емпіричного дослідження соціально-психологічних характеристик осіб із різним рівнем матеріального добробуту і проаналізувати особливості їх прояву в осіб із низьким рівнем матеріального добробуту.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. На основі теоретичного аналізу проблеми та аналізу емпіричних даних, було визначено 17 показників, які в подальшому досліджувались із метою виявлення соціально-психологічних характеристик осіб із різним рівнем матеріального добробуту. Це психологічне тяжіння до бідності, мотивація досягнення, мотивація афіліації (прагнення до прийняття та страх відторгнення), інтернальність-екстернальність, настанова на альтруїзм, ціннісні орієнтації (орієнтація на пізнання, любов, повагу оточуючих, допомогу іншим, статус, соціальну активність, спілкування, здоров'я, відпочинок, матеріальний добробут, красу).

Емпіричне дослідження проводилось у два етапи: попередній та основний (констатувальний) етап. Попередній етап було спрямовано на відбір та розробку методичного інструментарію, для чого ми використали два варіанти анкети, що містили по 8 методик, призначених для діагностики соціальної мотивації, ціннісної сфери, самоставлення, локусу контролю, тощо. Усього на попередньому етапі дослідження взяло участь 94 особи, переважно студенти з міст Києва та Чернігова.

За результатами попереднього відбору методичного інструментарію, було сформовано анкету для подальшого дослідження та визначення процедури роботи з вибіркою. До анкети було включено питання наступних опитувальників: «Діагностика особистісної установки «альтруїзм-егоїзм» [3], «Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера» (адаптація Е. Бажина, С. Голинкіної, А. Еткінда) [4], «Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса» [4], «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнова [3], «Діагностика мотивів афіліації Мехрабіана» [3], а також питання, спрямовані на визначення об'єктивного рівня доходу та суб'єктивної оцінки рівня власного матеріального добробуту.

Виявлення рівня матеріального добробуту особи здійснювалося за допомогою питання про середній дохід у гривнях на місяць на одного члена родини за наступним розподілом: до 1500 гривень на місяць – низький; 1501 – 2500 гривень – середній; більше 2500 гривень – вище середнього/високий рівень об'єктивного доходу; а також питання щодо суб'єктивної оцінки власного матеріального стану (низький, середній, вище середнього, високий). Перший показник ми розглядаємо в якості базового, об'єктивного у визначенні особистістю свого рівня матеріального добробуту, другий – в якості непрямого, «проективного» показника.

Для можливості порівняння груп із різним рівнем доходу (за об'єктивним та суб'єктивним критерієм) між собою вибіркова сукупність складала не менш як по 100 осіб у кожній групі досліджуваних із відповідним рівнем доходу. У дослідженні брало участь 327 осіб: чоловіки та жінки (відповідно до гендерного складу населення України за офіційними даними: чоловіки – 46%, та жінки – 54%) віком від 20 до 60 років; різних професій, рівня доходу, освіти та місця проживання.

Кожен із зазначених вище показників було проаналізовано в контексті його зв'язку із об'єктивним рівнем доходу та його суб'єктивною оцінкою. Для підтвердження або спростування наявності статистичного зв'язку було використано коефіцієнт Хі-квадрат Пірсона. Наявність кореляційного зв'язку, його сили та напрямку визначалась з допомогою коефіцієнту кореляції Спірмена. Аналіз соціально-психологічних характеристик осіб із різним рівнем матеріального добробуту відбувався шляхом порівняння отриманих показників у групах із різним рівнем доходу за об'єктивним показником та показником самооцінки свого матеріального стану з використанням процедури однофакторного дисперсійного аналізу та F критерію.

Розподіл досліджуваних за об'єктивним рівнем доходу виявився таким: із низьким рівнем доходу – 150 осіб (45,9%), середнім – 94 особи (28,7%), високим – 83 особи (25,4%) (див. рис. 1).

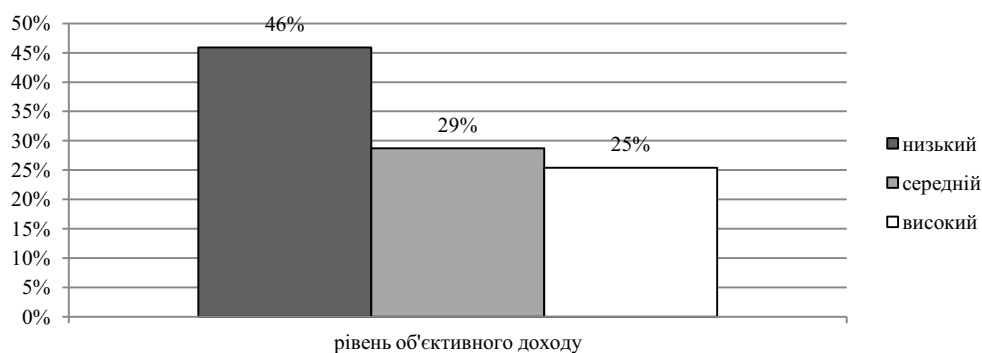

Рис. 1. Розподіл вибіркової сукупності за показником рівня об'єктивного доходу

За суб'єктивною самооцінкою рівня свого матеріального становища, 30 осіб (9%) оцінили його як низький; 154 особи (47%) – як середній; 143 особи (44%) – вище за середній; рівень матеріального добробуту як високий не оцінив ані один із досліджуваних (0%) (див. рис. 2).

Рис. 2. Розподіл вибіркової сукупності за суб'єктивною самооцінкою рівня свого матеріального становища

Перевірка статистичних гіпотез про наявність зв'язку між рівнем доходу та досліджуваними соціально-психологічними характеристиками дозволяє говорити про наступне. Статистично значущі зв'язки середньої або слабкої сили було виявлено між рівнем доходу та такими параметрами, як: психологічне тяжіння до бідності ($p \leq 0,05$); мотивація досягнення ($p \leq 0,05$); ціннісна орієнтація на відпочинок ($p \leq 0,01$); ціннісна орієнтація на здоров'я ($p \leq 0,05$) та ціннісна орієнтація на красу ($p \leq 0,05$). За допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена встановлено кореляційний зв'язок між рівнем доходу та низкою досліджуваних соціально-психологічних характеристик, а саме: інтернальність-екстернальність (0,148; $p \leq 0,01$); ціннісна орієнтація на повагу оточуючих (- 0,134; $p \leq 0,05$), ціннісна орієнтація на допомогу іншим (-0,106; $p \leq 0,05$), ціннісна орієнтація на здоров'я (0,119; $p \leq 0,05$); ціннісна орієнтація на відпочинок (-0,147, $p \leq 0,01$); ціннісна орієнтація на красу (0,140, $p \leq 0,05$) (див. рис. 3).

Рис. 3. Кореляційні зв'язки між рівнем об'єктивного доходу та соціально-психологічними параметрами

Отримані результати свідчать про те, що зі зниженням рівня добробуту знижується і схильність до інтернальності, як здатності покладати відповідальність за своє життя і результати власних зусиль виключно на себе, без очікування зовнішньої допомоги та без звинувачення зовнішніх обставин. В той же час, зі зниженням рівня матеріального добробуту зростає схильність до зовнішнього локусу контролю (екстернальності), який проявляється у тенденції звинувачувати у власних негараздах зовнішні обставини.

Психологічне ж тяжіння до бідності, як певний психологічний стан особи, що характеризується недостатньою вірою у власні сили та низькою мотивацією до змін, негативним сприйняттям дійсності, із зниженням рівня матеріального добробуту, навпаки, зростає.

Аналіз статистичного зв'язку між самооцінкою власного матеріального стану та досліджуваними соціально-психологічними характеристиками показав виявив наявність кореляційного зв'язку між самооцінкою матеріального добробуту та такими показниками як психологічне тяжіння до бідності ($-0,245, p \leq 0,01$), мотивація досягнення ($0,173, p \leq 0,01$), ціннісна орієнтація на спілкування ($0,170, p \leq 0,05$) та здоров'я ($0,144, p \leq 0,01$), кореляційні зв'язки схематично представлено на рис. 4.

Рис. 4. Кореляційні зв'язки між самооцінкою матеріального стану та соціально-психологічними параметрами досліджуваної вибіркової сукупності

Результати однофакторного дисперсійного аналізу з використанням F критерію демонструють наявність статистично підтверджених відмінностей між групами досліджуваних із різним рівнем доходу за такими соціально-психологічними характеристиками: психологічне тяжіння до бідності ($p \leq 0,01$); інтернальність ($p \leq 0,01$), ціннісна орієнтація на повагу оточуючих ($p \leq 0,05$); ціннісна орієнтація на здоров'я ($p \leq 0,01$); ціннісна орієнтація на відпочинок ($p \leq 0,01$); ціннісна орієнтація на красу ($p \leq 0,05$).

Було виявлено також статистично значущі відмінності між групами досліджуваних із різною суб'єктивною оцінкою рівня свого матеріального становища за такими соціально-психологічними характеристиками: психологічне тяжіння до бідності ($p \leq 0,01$), мотивація досягнення ($p \leq 0,01$); інтернальність ($p \leq 0,05$); ціннісна орієнтація на спілкування ($p \leq 0,05$), ціннісна орієнтація на повагу оточуючих ($p \leq 0,05$) та ціннісна орієнтація на здоров'я ($p \leq 0,05$). Тест Бонферроні продемонстрував, що відмінності найчастіше мають місце між крайніми групами (високий – низький рівень доходу; низька – висока самооцінка власного матеріального стану).

У той же час відсутні статистично значущі відмінності між групами з різним рівнем матеріального добробуту за показниками мотивації досягнення; настанови на альтруїзм, прагнення до прийняття; страху відторгнення, ціннісних орієнтацій на пізнання, любов, допомогу іншим, статус, соціальну активність та матеріальний добробут.

Інтерпретація отриманих результатів дозволила визначити соціально-психологічні характеристики, що притаманні особам із низьким рівнем матеріального добробуту. У цих осіб психологічне тяжіння до бідності в середньому вище, ніж у осіб із середнім та високим рівнем матеріального добробуту. Ті, хто визначає свій рівень матеріального становища як низький, мають нижчі показники мотивації досягнення ніж ті, хто вважає свої доходи середніми або високими. Представники низького рівня матеріального добробуту тяжіють переважно до зовнішнього локусу контролю, на відміну від представників більш високого рівня матеріального добробуту, яким притаманний інтернальний локус контролю.

Відповідно до результатів статистичного аналізу, можна зробити висновок, що групи досліджуваних із різним рівнем матеріального добробуту відрізняються за ціннісними орієнтаціями. Так, у представників найнижчого рівня матеріального добробуту більш вираженою є ціннісна орієнтація на повагу оточуючих. Дійсно, в скрутних умовах, в яких опиняються особи з низьким рівнем доходу, важливість зовнішньої підтримки, демонстрація поваги з боку інших людей стають вагомими чинниками підтримання самооцінки та примирення з навколишнім світом.

В осіб із низьким рівнем доходу більш вираженою є ціннісна орієнтація на пасивний відпочинок. Схоже, що представники цієї соціальної групи більш схильні до пасивного споглядання, більше прагнуть відпочивати, ніж проявляти активність. Це може бути пов'язаним із зневірою у власних силах, у тому, що щось можна змінити у своєму житті – саме це, як зазначав К. Муздибаєв, характеризує особистість «бідної людини» [2]. Або ж навпаки, певна схильність до відпочинку, може бути причиною зниження активності, в результаті чого може погіршитись матеріальне становище особи.

Для осіб із низьким рівнем матеріального добробуту менш характерні ціннісні орієнтації на здоров'я, красу та спілкування. Це, звичайно, не означає, що у цих осіб відсутня потреба у спілкуванні або у тому, щоб бути здоровим та добре почуватись. Але, зважаючи на високий рівень соціальної депривації людей з обмеженими матеріальними можливостями, деякі ціннісні орієнтації виявляються пригніченими через реальну або удавану складність щодо їхньої реалізації (наприклад, для підтримання здорового способу життя необхідні певні фінансові інвестиції у здоров'я).

З'ясовано також, що мотивація афіліації та настанова на альтруїзм-еґоїзм не є диференціюючими показниками у зіставленні соціально-психологічних характеристик представників низького та середнього і високого рівня матеріального добробуту, на відміну, наприклад, від мотивації досягнення або психологічного тяжіння до бідності.

Висновки. Аналіз результатів емпіричного дослідження дозволяє зазначити, що особи із низьким рівнем матеріального добробуту, на відміну від осіб із високим та середнім рівнем, характеризуються такими соціально-психологічними характеристиками, як: низький рівень мотивації досягнення, високий рівень психологічного тяжіння до бідності, переважання зовнішнього локусу контролю. Також ці особи більше цінують відпочинок, повагу оточуючих людей, у той же час, вони менше орієнтовані на спілкування, менше цінують здоров'я та красу оточуючого світу. Всі ці

характеристики певним чином будуть проявлятися і у стилі споживання осіб з низьким рівнем матеріального добробуту.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо в аналізі соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ особами з низьким економічним статусом.

Список використаних джерел

1. Васютинський В. Стиль життя як соціально-психологічна характеристика субкультури бідності / В.О. Васютинський // Наукові студії з соціальної та політичної психології. – Вип. 30 (33). – К. : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2012. – С. 19–32.
2. Муздыбаев К. Переживание бедности как социальной неудачи: атрибуция ответственности, стратегии совладания и индикаторы депривации / К. Муздыбаев // Социологический журнал. – 2001. – № 1. – С. 5–32.
3. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / под ред. Д.Я. Райгородского. – Самара : ИД «Бахрах-М», 2001. – 672 с.
4. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М. : Изд-во Ин-та психотерапии, 2002. – 339 с.

Spysok vykoristanyh dzherel

1. Vasjutins'kij V. Stil' zhittja jak social'no-psihologichna harakteristika subkul'turi bidnosti / V.O. Vasjutins'kij // Naukovi studiji z social'noji ta politichnoji psihologiji. – Vip. 30 (33). – K. : Institut social'noji ta politichnoji psihologiji NAPN Ukrajinu, 2012. – S. 19–32.
2. Muzdybaev K. Perezhivanie bednosti kak social'noj neudachi: atribucija otvetstvennosti, strategii sovladaniya i indykatory deprivacii / K. Muzdybaev // Sociologicheskij zhurnal. – 2001. – № 1. – S. 5–32.
3. Prakticheskaja psihodiagnostika. Metodiki i testy / pod red. D.Ja. Rajgorodskogo. – Samara : ID «Bahrah-M», 2001. – 672 s.
4. Fetiskin N.P. Social'no-psihologicheskaja diagnostika razvitija lichnosti i malyh grupp / N.P. Fetiskin, V.V. Kozlov, G.M. Manujlov. – M. : Izd-vo In-ta psihoterapii, 2002. – 339 s.

Ovchar, O.V. Social-psychological characteristics of individuals with low level of material well-being. *In the article methodical background and procedure of empirical research are explained; results of investigation of social-psychological characteristics of people with different level of material wealth are presented and peculiarities of these characteristics' displaying among people with low level of material wealth are defined. Two stages of empirical research (preliminary one and ascertaining one) are reviewed. The analysis of social-psychological characteristics being specific for people with low level of material wealth are given: tendency to the high level of psychological gravity to poverty; low level of motivation of achievement, external locus of control; more expressed values orientation towards rest and respect of others; less expressed value orientation towards communication and social activity. Level of material wealth is analyzed through two components: objective, being concerned as actual level of income and subjective which means the subjective evaluation of one's level of wealth (low, average, above average and high). It was shown that objective level of income has positive correlations with internality, value orientation towards health and beauty; while negative correlations are observed between level of income and value orientations towards help others, rest and respect. Also it was considered that subjective evaluation of one's level of wealth has positive correlations with motivation of achievement, value orientation towards health and communication; while negative correlations are observed between subjective evaluation of one's level of wealth and psychological gravity to poverty. It was concluded that motivation of affiliation and attitude towards altruism are not appropriate indicators to differentiate social-psychological characteristics of people with different level of material wealth.*

Keywords: *level of financial welfare, social-psychological characteristics, internality, achievement motivation, psychological proneness to poverty, values, affiliation motivation.*

Відомості про автора

Овчар Ольга Володимирівна, аспірантка Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ, Україна.

Ovchar, Olga, Postgraduate at the Institute of Social and Political Psychology NAPS Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: olga.ovchar@gmail.com

Отримано 17 серпня 2015 р.
Рецензовано 27 серпня 2015 р.
Прийнято 31 серпня 2015 р.